

KAMUNIKAT.ORG

Алена Сіневіч

Падляшша пад знакам эўра

Бізнэс высокіх тэналёгіяў замяніў гандаль „на дыванку”

З уваходам Польшчы ў Эўразьвяз бізнэс у гэтай краіне падзяліўся на дзьве часткі. „Слабыя мусяць загінуць, а моцныя — ісьці далей”, — гавораць на Падляшшы, у бліжэйшым да Беларусі ваяводзтве.

Гарадзенцы выдатна памятаюць тыя часы, калі пачала разьвівацца прадпрымальніцкая ініцыятыва ў часы постперабудовы. Шчыльнымі шэрагамі палякі рушылі праз усходнюю мяжу прапаноўваць згаладалым па шыр-спажыве беларусам шмоткі, жуйкі й іншую дробязь. Беларусы-ж, сваім парадкам, гандлявалі ў Польшчы бытавымі электравырабамі, тэлевізарамі ды іншым.

Палякі больш не гандлююць джынсамі

Супрацоўнік рэспэктабельнай арганізацыі зь Беластоку Падляшскі Фонд Рэгіянальнага Разьвіцьця (Podlaska Fundacja Rozwoju Regionalnego) Адам Камінскі гаворыць, што сам некалі ездзіў за бацькамі на рынак у Гародню падпрацаваць „гандлем на дыванку”, значыць, дробным ган-

длем проста на зямлі, падсцяліўшы пад тавар дыванок альбо кавалак тканіны. Да 90 адсоткаў малога бізнэсу памежжа было такім „гандлем на дыванку”.

— Дэфолт у 1998 годзе, увод візавага рэжыму зь Беларусью й пераарыентацыя эканамічных сувязяў на Запад прывялі да таго, што кошты на прадукты, адзеньне, бытавую хімію й іншыя тавары па абодва бакі мяжы выраўняліся, — гаворыць Адам. — У выніку дробныя гандляры, у тым ліку й наша сям’я, кінулі гандляваць джынсамі ў Гародні.

Сотні дробных фірмаў на Падляшшы тады збанкрутавалі. Буйныя баяліся гандляваць ва ўсходнім кірунку, бо асцерагаліся няўстойлівага эканамічнага становішча. Аднак, з адкрыццём усходняй мяжы Польшчы прыйшлі новыя інструманты падтрымкі дзелавой актыўнасці.

Мільённыя інвэстыцыі з Захаду

У Польшчу прыйшлі вялікія інвэстыцыі. Некалькі дзясяткаў мільёнаў эўра інвэставалі структуры Эўразвязу ў Падляшскае ваяводства цягам апошніх год. Большыя фінансавыя плыняў ідзе праз Падляшскі Фонд Рэгіянальнага Разьвіцця (ПФРР). Як распавёў эксперт дацыйных кантрактаў ПФРР Кшыштаф Урвановіч, фонд дае чатыры тыпы дапамогі для прадпрымальнікаў: кансультацыі, інфармацыйнае забеспячэнне, навучальныя праграмы й фінансаваньне бізнэс-праектаў. Што тычыцца фінансаваньня, то кожная фірма можа атрымаць дацую на закуп абсталяваньня, субсыдыі й забеспячэнне банкаўскага крэдыту. Лякальныя праграмы PHARE, што працавалі з 2000 да 2003 году, дазволілі прафінансаваць больш за 800 прадпрымальнікаў на больш чым дзесяць мільёнаў даляраў. Праграмы Эўразвязу SPO-WKP 2.3, што стартвалі ў 2004 годзе, могуць прынесці ў якасці інвэстыцыяў у бізнэс на Падляшша каля 1,4 мільярда злотых. Аднак грошы будуць накіраваныя толькі моцным, высокатэхналягічным фірмам. Слабыя ня могуць разьлічваць на фінансавыя ўліваньні.

Цяпер бізнэс польскага памежжа разьвіваецца шляхам інтэграцыі ў Эўропу. Львіную долю эканомікі займаюць турызм і агратурызм, а таксама харчовая вытворчасць. Каўбасныя заводзікі, малочныя фэрмы, пяркарні штогод павялічваюць абароты. Да 16 адсоткаў продажу малака ў Польшчы забяспечвае Падляшскае ваяводства. Попыт на гэты прадукт у краінах Эўразьвязу такі вялікі, што квоты паставак польскіх малочных прадуктаў у 2005 годзе павялічыліся на 10 адсоткаў. Хуткімі тэмпамі ідзе разьвіцьцё машынай электронікі, новых тэхналягіяў, дрэваапрацоўчай прамысловасьці. „Гаспадары збанкрутаваных невялічкіх фірмаў і былыя дробныя гандляры сталі спачатку беспрацоўнымі, — гаворыць Кшыштаф Урвановіч. — Але цяпер яны пайшлі працаваць у буйныя пасьпяховыя кампаніі, у выніку чаго беспрацоўе ў рэгіёне зьменшылася на чатыры адсоткі й цяпер складае 14%”.

Акрамя таго адсутнасьць візавага рэжыму дазваляе плякам прапаноўваць свае будаўнічыя паслугі ў Бэльгіі, Францыі, Нямеччыне. Пяць-дзесяць тысячаў жыхароў Падляшша штогод знаходзяць працу ў краінах Эўропы. Да слова, калі за адну гадзіну працы будаўнік у Польшчы атрымае 6-7 злотых, то за заходняй мяжой — ужо 6-9 эўра.

Камэрцыйная фірма SALAG з Сувалак працуе ў свабоднай эканамічнай зоне, падобнай на беларускую СЭЗ „Гроднаінвэст”. Да нядаўняга часу яна экспартавала большую частку прадукцыі, у ліку якой і мэбля, у Беларусь. Аднак цяпер з 40 адсоткаў экспартнай прадукцыі ў Беларусь ідзе вельмі невялікая яе колькасьць і толькі тое, што не вырабляецца там. Інвэстыцыя Эўразьвязу ў гэтае прадпрыемства склала 750 тысяч злотых, што дазволіла прыдаць цалкам мэханізаваную лінію па вытворчасці спецыяльных плінтусаў для ізаляцыі сеткавых кабеляў і электраправадоў. За ноў-хаў фірма атрымала нядаўна „Мэдаль вынаходніцтва” ад бэльгійскай каралевы.

Пачатак паклала Брытанія

Пачатак на шляху эўрапейскіх інвэстыцыяў у Польшчу паклала ў 1989 годзе Вялікая Брытанія. Як расказвае старшыня савета ПФРР Анджэй Парафінюк, менавіта ў гэты час багатыя эўрапейскія краіны арганізавалі фонд стабілізацыі золатага, уклаўшы 1 мільярд даляраў. Злоты ўтрымаўся, мільярд застаўся цэлым. За дзесяць год сума вырасла да 20 мільярдаў даляраў. Гэтыя грошы паставалі скіраваць на разьвіцьцё бізнэсу ў двух польскіх ваяводзтвах з цэнтрамі ў Беластоку і Любліне. Беластоку дасталося пакуль што 9,5 мільёна.

У Беластоку й яго ваколцах куды ні кінь вокам — паўсюдна сустракаеш бэнэфіцыянтаў эўразьвязакіх датацый. Па дарозе на мэблеваю фабрыку Анджэя Пракопчыка, што ў мястэчку Васількаў, у некалькіх кілямэтрах ад Беластока, Кшыштаф Урвановіч цэлы час ня мог утрымацца, каб не пахваліцца: „А то наш бэнэфіцыянт... й то тэж!” І праўда, за 15 хвілін язды нас абагнаў грузавічок прыватнай камунальнай службы, мы мінулі завод па перапрацоўцы сьмецьця, дылера „Нісана”, некалькі пякарняў і шэраг іншых прадпрымальніцкіх структур са значкамі Эўразьвязу.

Бар’еры на шляху мэблі

„Zakład Stolarski — Andrzej Prokopczyk” некалі пачынаў справу сумесна з адным з найбуйнейшых прыватных мэблевых вытворцаў у Гародні. Схема простая: мы ім — драўніну, яны нам — мэблю й пліту. Супрацоўнічалі зь імі й дробныя мэбляры, што завозілі ў Гародню дэталі для кухняў і зьбіралі гарнітуры на кватэрах. Цяпер усё зьмянілася. „Мы зацікаўленыя ў кантактах зь Беларусьсю, — гаворыць уласнік мэблевай фабрыкі Анджэй Пракопчык. — Аднак вазіць мэблю альбо сыравіну мы ня можам з-за высокіх мытных пошлін. Тры эўра з кілаграма — такая плата робіць сумесны бізнэс нерэнтабельным”.

Зь ліку 30 машын на фабрыцы чатыры набылі за эўрапейскія грошы. Адзін супэрсучасны фрэзер каштуе 200

тысяч эўра. Яго абслугоўваюць толькі два чалавекі. Як заўважыла кіраўніца вытворчасці Эва Яроцка, закуп сучаснага абсталявання дазволіў павялічыць продаж мэблі на 20-30 адсоткаў. „Зьніклі памежныя бар’еры з Эўропай, — гаворыць яна. — У нас практычна няма канкурэнтаў за мяжой. 95 адсоткаў сёння ідзе на экспарт у краіны Балтыі — Летуву, Латвію, Эстонію. Штодзень фірма вырабляе 75 кухняў”.

Галоўныя цяжкасці на шляху выхаду на эўрапейскі рынак для польскіх прадпрымальнікаў — гэта неабходнасць атрымаць эўрапейскія сэртыфікаты якасці. Толькі наяўнасць значкоў НАССР, ISO, CE даюць права прадаваць прадукцыю на Захадзе. Цяпер бальшыня польскіх вытворцаў ужо атрымалі гэтыя сэртыфікаты, пасля чаго экспарт значна ўзрос. Адна расходы на сэртыфікацыю й пастаянны кантроль якасці пад сілу толькі буйным і моцным фірмам.

Аляксандар Дварэцкаў

Стан польскага турызму

(на прыкладзе Падляшскага ваяводства)

У апошнія гады турыстычная галіна стала набываць усё больш важнае значэнне для польскай гаспадаркі, а ў некаторых рэгіёнах краіны нават і стратэгічна важнае значэнне. Прыкладам гэтага можа быць Падляшскае ваяводства, якое, ня маючы вялікіх прамысловых рэсурсаў, зрабіла акцэнт на развіццё турызму ў рэгіёне.

Зьмены ў Польшчы

Пасля 1989 году, калі Польшча ступіла на капіталістычны шлях, у краіне адбылося вельмі шмат зьменаў, якія, канешне-ж, закранулі й турыстычную гаспадарку. Перш за ўсё змянілася само стаўленьне да турызму з боку ўладаў. У Польшчы зразумелі, што дзякуючы гэтай галіне можна ня толькі штогод значна папаўняць бюджэт, але й ствараць новыя працоўныя месцы, развіваць інфраструктуру й нават прамаваць краіну ў сьвеце. Як грыбы пасля дажджу сталі паўставаць новыя аб'екты турыстычнай інфраструктуры (гатэлі, пансіянаты, прыватныя агратурыстычныя гаспадаркі, рэстараны, кавярні й г.д.). Пры гэтым якасьць паслуг увесь

час падвышаецца. Адначасова ў краіне значна ўзрасла колькасць розных культурна-забаўляльных мерапрыемстваў (фэстываляў, кірмашоў народных майстроў і г.д.), у заданьне якіх таксама ўваходзіць прыцягненне турыстаў. Змянілася таксама й стаўленьне да турызму з боку простых палякаў. Замест працяглых выездаў на мора ці звычайных групавых аўтобусных экскурсіяў яны цяпер усё больш выбіраюць кароткія (пераважна па ўік-эндах), але частыя падарожжы ў іншыя рэгіёны краіны, а таксама актыўны адпачынак у выглядзе роварных ці пешых рэйдаў і паходаў на байдарках.

Прамаванне турызму

Прамаванне турызму па сутнасці й стала галоўнай прычынай зменаў у турыстычнай галіне. У 90-ыя гады ў Польшчы былі ўтвораны шэраг агульнакраёвых турыстычных арганізацыяў (прыкладам Польшкая Турыстычная Палата ці Польшкая Турыстычная Арганізацыя), якія мелі за заданьне разьвіваць турыстычную гаспадарку ў краіне й прамаваць у сьвеце яе турыстычныя атракцыі. Акрамя таго ў кожным ваяводстве былі створаны рэгіянальныя турыстычныя арганізацыі, а пры органах мясцовага самакіраванья ўтварыліся аддзелы прамаваньня рэгіёну. Дзякуючы плённай працы гэтых структур Польшча была „адкрыта” сьвету, былі ўтвораны й выпрамаваны агульнапольскі турыстычны прадукт і вялікае мноства рэгіянальных і лякальных прадуктаў. Заходнія турысты, а стаўка была зроблена якраз на іх, даведаліся, што краіна мае мноства разнастайных атракцый. Акцэнт быў пастаўлены на прыроду — лясы, горы, рэкі й азёры. Для іх прамаваньня ў сьвеце Польшкая Турыстычная Арганізацыя адкрыла 11 сваіх прадстаўніцтваў у Эўропе, а таксама па аднаму ў Японіі й Злучаных Штатах Амэрыкі.

Па словах Ядвігі Дамброўскай, кіраўніцы аддзела турызму Дэпартаманта Турызму й Спорту Маршалкоўскай Упарвы Падляшскага Ваяводзтва, кожны год у працы над стварэньнем пляну прамаваньня рэгіянальных ат-

ракцый бяруць удзел усе зацікаўленыя суб'екты, у тым ліку й прыватныя фірмы. Партнэрскія адносіны паміж імі захоўваюцца й падчас шматлікіх турыстычных таргоў, калі ўсе суб'екты турыстычнай гаспадаркі рэгіёну працуюць на адну агульную мэту — прывабіць турыста ў дадзеную мясцовасць.

Мясцовыя ўлады зразумелі таксама, што на турызьме можна зарабіць толькі ўклаўшы ў яго грошы. Таму ўвесь час растуць выдаткі на рэкламныя матэрыялы, якія, дарэчы, выдаюцца на сямі мовах. Прыкладам, у гэтым годзе на розныя выданьні (агульныя й тэматычныя ўлёткі, буклеты, каталёгі, інфарматыры й г.д.) і сувэнірную прадукцыю (асадкі, календары, торбы й г.д.), што распаўсюджваюцца абсалютна задарма, зь бюджэту Маршалкоўскай Управы Падляшкага Ваяводства было выдаткавана каля 70 тысяч далараў. Калі да гэтай лічбы дадаць выдаткі на прамоцыю іншых дзяржаўных і недзяржаўных структур і турыстычных бюро, то атрымаецца значная сума. Да таго ж актыўна выкарыстоўваюцца сродкі з Эўразьвязу. За эўрапейскія грошы ў ваколіцах Сувалак будуюцца цэнтар зімовых відаў спорту „Шэльмэнт”, а ў бліжэйшым часе распачнецца будова Падляшскай Опэры ў Беластоку. У плянах таксама значыцца пабудова за сродкі Эўразьвязу аэрапорту.

Адным з эфэктыўных спосабаў прамаваньня Падляша ёсьць таксама студыйныя візыты замежных журналістаў, якія нішуць артыкулы ці здымаюць рэпартажы на агульныя ці спецыялізаваныя (прыкладам, прырода рэгіёну, драўляная архітэктура ці мясцовая кухня) тэмы. Усе выдаткі пры гэтым аплачвае Дэпартамент Турызму й Спорту, што й так для яго значна таньней, чым замаўляць артыкулы ў заходняй прэсе. І гэта прыносіць свой плён. У 2003 і 2004 гг. Падляшкае ваяводства наведвала штогод больш за 1 мільён замежных турыстаў і крыху менш за 2 мільёны польскіх турыстаў. Таму там даходы ў бюджэт ад турыстычнай галіны займаюць да-

волі высокае месца — у падляшскім бюджэце гэта сё-мая па велічыні крыніца прыбыткаў.

Акрамя таго ў польскіх гарадах і папулярных туры-стычных мясцовасцях створаны цэнтры турыстычнай інфармацыі, якія служаць пераважна індывідуальным турыстам. У іх, як на месцы, так і праз тэлефон ці элек-тронную пошту можна атрымаць асноўную інфармацыю аб рэгіёне: дзе лепей пераначаваць, якія варта ўбачыць турыстычныя атракцыі ў мясцовасці, дзе зьесці абед ці адпачыць, а дзе вечарам і пабавіцца.

Турыстычная інфраструктура Падляшша і навучаньне кадраў

Каб прымаць штогод каля трох мільёнаў турыстаў, трэ-ба канешне-ж мець і турыстычную інфраструктуру на высокім роўні. А яна на Падляшшы кожны год стано-віцца ўсё больш якаснай. У ваяводзтве, паводле статы-стычнага камітэту ў Беластоку, у 2004 годзе было ство-рана 12 581 месца для начлегу (зь іх 6 053 даступныя ўвесь год). Пры гэтым каля трох тысяч месцаў знахо-дзіцца ў гатэлях і аб'ектах гатэльнага пляну. Абавяз-кам кожнага з гэтых аб'ектаў ёсць наяўнасьць у іх сваіх рэстарацияў, што не стварае турыстам дадатковых праб-лем. Акрамя іх начлегам у рэгіёне могуць забяспечыць шматлікія вакацыйныя і адукацыйна-адпачынавыя цэнтры, кемпінгі і г.д.

Аднак найбольшай папулярнасьцю апошнім часам ста-лі карыстацца прыватныя агратурыстычныя гаспадаркі, на Падляшшы на сёньняшні дзень налічваецца 719 ква-тэр. І вабяць яны турыстаў ня столькі невысокімі кош-тамі (а яны сапраўды нізкія — ад 5 да 15 даляраў за начлег) колькі тым, што даюць магчымасьць для пера-важна жыхароў вялікіх гарадоў актыўна адпачыць на сьвежым паветры, пазнаёміцца з новымі мясцовасьця-мі, сялянскай культурай і кухняй, атрымаць новыя ўра-жаньні. Як правіла, агратурыстычныя паслугі прапану-юцца малымі сямейнымі прадпрыемствамі для невялі-

кай колькасьці турыстаў як дадатковая крыніца прыбыткаў. Пры гэтым агратурыстычныя гаспадаркі таксама зарабляюць на продажы турыстам прадуктаў з уласнай гаспадаркі (без пасярэднікаў і транспартных выдаткаў), продажы вырабаў мастацкіх рамёстваў, пракаце абсталяваньня, коней, ровараў, байдарак, транспартных і экскурсійных паслугах і г.д. Такім чынам на турызьме зарабляюць ня толькі тыя, хто непасрэдна займаецца абслугоўваньнем гасьцей, але таксама й уладальнікі крамаў, бэнзакалёнак, пазычальні турыстычнага рыштунку, рамеснікі й іншыя, для каго турысты становяцца новымі кліентамі. Як правіла, усе прыватныя агратурыстычныя гаспадаркі ўваходзяць у агратурыстычныя таварыствы, якія служаць ім крыніцай інфармацыі — прававой і адукацыйнай. Кожнае з гэтых таварыстваў, а іх на Падляшшы існуе сем, штогод выдае інфарматыры з рэкламай гаспадарак. Каб спрыяць іх разьвіццю, у рэгіёне праводзяцца разнастайныя агратурыстычныя конкурсы, прыкладам „Зялёнае лета” па дзвюх катэгорыях: найлепшая агратурыстычная гаспадарка з сельскагаспадарчай дзейнасьцю й пансіянат.

Таксама ў Польшчы зразумелі, што якасна даваць турыстычныя паслугі нельга без кваліфікаваных кадраў. Таму вялікая ўвага надаецца навучаньню пэрсаналу для гэтай галіны. На гэты момант у Падляшскім ваяводзтве тры вышэйшыя навучальныя ўстановы (у Беластоку, Супраслі й Ломжы) навучаюць будучы кіраўнічы пэрсанал турыстычных фірмаў і гатэляў. Акрамя таго ў рэгіёне дзейнічаюць каля паўтара дзесятка сярэдніх навучальных устаноў (тэхнікумы, прафэсійна-тэхнічныя вучэльні, пасляліцэйныя курсы й інш.) з турыстычным, гатэльным і гастронамічным профілямі.

Самай вялікай праблемай для турыстаў на Падляшшы, як па сутнасьці й ва ўсёй Польшчы, ёсьць стан польскіх дарог, якія лічацца найгоршымі ў Эўразьвязе. Асабліва ў краіне не стае аўтастрадаў, размовы пра будаваньне якіх

вядуцца ўжо гадоў трыццаць. Апошім часам, дзякуючы розным праграмам, усё больш рамантуецца лякальных дарог за эўрапейскія грошы, аднак да агульнаэўрапейскіх стандартаў польскім дарогам яшчэ вельмі далёка.

Турыстычныя атракцыі Падляшша

Падляшскае ваяводства вельмі багатае на разнастайныя турыстычныя атракцыі (гістарычныя, архітэктурныя, культурныя й г.д.), але найбольшай папулярнасцю карыстаюцца атракцыі прыродныя, якія прыцягваюць турыстаў з усяго сьвету. Можна нават адзначыць, што турысты кожнай нацыянальнасьці па-рознаму актыўна адпачываюць у рэгіёне: немцы часцей выбіраюць роваравыя рэйды, італьянцы, якіх з кожным годам усё больш наведвае паўночна-ўсходнюю Польшчу, цікавяцца белавескімі зубрамі й арніталягічнымі мясьцінамі, нідэрляндаў вабяць азёры, а палякі выбіраюць паходы на байдарках. Турысты-ж Усходу (беларусы й расейцы) пераважна абмяжоўваюцца экскурсіямі й наведваньнем аквапарку ў 4-зоркавым беластоцкім гатэлі „Галамбеўскі”.

Падляшша літаральна нашпiгавана прыроднымі атракцыямі: паўночную частку ваяводства займаюць азёры й пагоркі Сувальскага паазер’я зь лясамі Аўгустоўскай пушчы, у цэнтральнай частцы выразна зазначаюцца даліны рэк Бебжа й Нараў з комплексамі балот і Кнышынская пушча, а на поўдні дамінуе Белавеская пушча з далінай Бугу. У рэгіёне знаходзяцца 4 нацыянальныя паркі: Вігерскі, Бебжанскі, Нарвянскі й найкаштоўнейшы ў краіне прыродны аб’ект — Белавескі нацыянальны парк. Менавіта па гэтых мясьцінах праходзяць шматлікія роваравыя, пешыя, байдаркавыя, конныя й дарожныя трасы. У рэгіёне азнакавана больш за 100 пешых і каля паўсотні роваравых трасаў. Сярод іх ёсьць і фрагменты агульнаэўрапейскіх шляхоў і свае фірмовыя, як прыкладам „Падляшскі бусловы шлях”, „Роваравыя прысьце́нак Сувальшчыны”, „Шлях праваслаўных сьвятыняў” ці „Крэсавыя вандроўкі”. Увогуле, агульная велі-

чыня добраазнакаваных турыстычных шляхоў на Падляшшы складае больш за 3 000 км.

Падляшша ёсьць памежным рэгіёнам, які спрадвеку знааў уплыў розных краінаў, культураў і рэлігіяў. Акрамя палякаў там жывуць беларусы, летувісы, украінцы, расейцы, цыганы й татары, а да другой сусветнай вайны багата было жыдоў і немцаў. Шмат дзе ў рэгіёне яшчэ культывуюцца народныя традыцыі. Прыкладам, каля Саколкі й Янава папулярнае народнае ткацтва, а на паўночным захадзе Кнышынскай пушчы — кавальства, ганчарства й выраб лыжак. Яшчэ адной атракцыяй рэгіёну ёсьць традыцыйная драўляная архітэктура (сакральная й жылёвая), найцікаўшыя аб’екты якой можна спаткаць у скансэнах у Наваградзе, Цеханоўцы й Юроўцах.

Багатая Падляшская зямля й на разнастайныя культурна-забаўляльныя імпрэзы. Толькі традыцыйных штогадовых мерапрыемстваў адбываецца каля 70. Сярод іх і спартова-турыстычныя (шматлікія байдаркавыя, роваравыя, лыжныя рэйды, а таксама такія экзатычныя як чэмпіянат Польшчы ў плаваньні на абы-чым „Што мусіць плаваць, тое не патоне”) і вялікі спэктар культурных (музычныя, тэатральныя, фальклёрныя, народныя, гастронамічныя, кірмашы).

Святлана Станкевіч

Фонд роўных магчымасцяў

Апошнім часам грамадства стараецца не заўважаць гэтае слова, прыдумаўшы для яго шэраг сінонімаў, дзеля таго, каб не абразіць пэўную катэгорыю людзей. Абыходзяць слова „інвалід” увагай і недзяржаўныя арганізацыі, і толькі афіцыйныя дакумэнты накіраваныя на Закон Рэспублікі Беларусь „Аб папярэджаньні інваліднасьці й рэабілітацыі інвалідаў” не даюць яму перайсьці ў катэгорыю архаізмаў. Не зусім зразумела, што менавіта зняважлівага знайшло грамадства ў гэтым кампактным, ёмістым слове, якое мае даволі канкрэтнае лексічнае значэньне.

Падчас журналісцкай стажыроўкі ў Польшчы ў мяне адбылося некалькі сустрэч зь людзьмі, якія займаюцца рэабілітацыяй інвалідаў. І ні ў адной размове гэтае слова не было агучана. Палякі аддаюць перавагу словазлучэньню „особа непэлносправна”. Паколькі ў беларускім грамадстве пакуль не знайшлося добрага адпаведніка, акрамя грувасткага „людзі з абмежаванымі фізычнымі магчымасцямі”, прапаноўваю ў артыкуле звыклы для ўсіх варыянт, тым больш, што ніякай абразы ў гэтым слове ня бачу.

Даволі часта знаёмыя, наведаўшы краіны Эўразьвязу, зьвяртаюць увагу на колькасць інвалідаў у эўрапейскіх гарадах і, вярнуўшыся, дзівяцца: маўляў, ня ўсё так добра ў „іх”, у Беларусі маштабы гэтай праблемы значна меншыя... Аднак не, не меншыя, адваротна — яшчэ большыя з-за таго, што не знаходзяцца навідавоку. Для інвалідаў наша асяродзьдзе не прыстасаванае, таму й ня бачым іх на гарадзкіх вуліцах, у крамах, установах.

Польскія ўлады зьвярнулі на гэта ўвагу ў канцы васьмідзесятых гадоў мінулага стагодзьдзя, а яшчэ праз некаторы час, дзякуючы Закону „Аб працы й прафэсійнай рэабілітацыі інвалідаў”, 9 траўня 1991 году зьявіўся PFRON — Дзяржаўны Фонд Рэабілітацыі Інвалідаў (ДФРІ). У 1997 годзе ў Беластоку таксама быў створаны аддзел Фонду, што дало штуршок для актывізацыі грамадзкіх арганізацыяў гэтага рэгіёну.

— Мэтай стварэньня Фонду Рэабілітацыі была падтрымка ініцыятывы аб’яднаньняў інвалідаў, прыстасаваньне ўмоў жыцьця для гэтай катэгорыі грамадства, разьвязаньне праблемаў з працаўладкаваньнем, — распавядае **Тэрэса Лешчынська**, старэйшы спэцыяліст Дзяржаўнага Фонду Рэабілітацыі Інвалідаў у аддзеле Падляшкага ваяводства.

— Якім чынам было вырашана пытаньне з матэрыяльнай базай Фонду?

— Галоўная база бюджэту ўстановы — складчыны, якія зьяўляюцца абавязковымі для працадаўцаў, якія забяспечваюць працай як мінімум 25 чалавек за пэўны адрэзак часу, а паказьнік працаўладкаваньня інвалідаў у канкрэтнай установе тым часам ніжэйшы за 6%. Разьвязаньнем гэтых пытаньняў займаецца Аддзел Абавязковых Складчын. Акрамя таго існуюць добраахвотныя складчыны, дывідэнды, даходы з гаспадарчай дзейнасьці й г.д. Нельга сказаць, што гэтага дастаткова, але на даны момант Фонд у стане фінансаваць 15 недзяржаўных арганізацый Падляшкага рэгіёну. Чым мы й займаемся.

Хоспіс, Аб'яднаньне Глухіх, Таварыства Псыхіятрычнай Рэабілітацыі, Спартыўнае Таварыства „Старт”, арганізацыя „Nike”, Аб'яднаньне Хворых на Дыябет — гэта толькі невялікая частка арганізацый Падляшкага рэгіёну, зь якімі супрацуе Фонд Рэабілітацыі.

З моманту стварэння Дзяржаўнага Фонду Рэабілітацыі Інвалідаў значна пашырыліся абшары мэтаў фінансавання. Калі раней асаблівая роля надавалася прафэсійнай рэабілітацыі, то цяпер сродкі Фонду ідуць і на мэдыцынскую, і на сацыяльную дапамогу. На гэта выдаткоўваецца 35% ад матэрыяльнай базы Фонду Рэабілітацыі.

Беласток без бар'ераў

Акцыя пад такой назвай была распачата Фондам Рэабілітацыі ў 2000 годзе. Узяўшы за ўзор мерапрыемствы гэтага кшталту, якія прайшлі ў Варшаве, Гдыні, Кракаве, валянцэры Падляшша зрабілі дасьледаваньні архітэктурных аб'ектаў рэгіёну. У выніку выявілася, што на амаль 300-тысячны горад толькі восем аб'ектаў маюць неабходнае для інвалідаў абсталяваньне. Сярод іх былі толькі адна крама, адзін банк, адзін гатэль. Астатнія будынкі ў горадзе аказаліся недаступнымі для інвалідаў.

Дасьледаваньні-анкеты ўлучалі ў сябе сьпіс даных, неаўважных для звычайнага чалавека, але значных для інвалідаў: вышыня паліц у крамах, наяўнасьць адмысловых прыбіральных, тэлефонаў з прыладай для ўзмацненьня званка...

Такая невялікая колькасць мадэрнізаваных будынкаў на той момант была прычынай слабой актыўнасьці аб'яднаньняў інвалідаў, якія з-за адсутнасьці ініцыятывы ня мелі ўплыву на мясцовыя ўлады.

„Кожны будынак для грамадзкага ўжываньня мусіць быць даступным для ўсіх адзінак грамадзтва”, — гэты закон выйшаў у Польшчы ў дзевяностых гадах мінулага стагодзьдзя, але доўгі час заставаўся без увагі. Дзякуючы акцыі, у рэгіёне адбылася мадэрнізацыя многіх архітэктурных будынкаў: шпіталяў, хоспіса, будынка Га-

радской Рады ў Цеханоўцы, школьна-выхаваўчага цэнтра ў Сувалках, дамоў сацыяльнай дапамогі й інш.

Фонд Рэабілітацыі грае асноўную ролю ў фінансаваньні мадэрнізацыі будынкаў, але кожная ўстанова, якой гэты будынак належыць, мусіць прыняць асабісты ўдзел у справе й выдаткаваць на гэтыя мэты пэўную суму.

Партнёрства з НДА

У 2000 годзе Фондам Рэабілітацыі была распачата праграма „Партнэр”, скіраваная на недзяржаўныя арганізацыі, якія займаюцца праблемамі рэабілітацыі інвалідаў. Мэта — падвышэньне прафэсійнай і сацыяльнай актыўнасьці інвалідаў. Арганізацыя паўдзённых заняткаў, інтэграцыйныя мерапрыемствы, вучоба — на гэтыя справы выдаткаваны сродкі данай праграмы. Арганізацыя, якая разьлічвае на сродкі праграмы, мусіць мець 20% ад гадавой матэрыяльнай базы, астатнія 80% выдаткоўваюцца Фондам Рэабілітацыі. З 2001 года, прыкладам, такім чынам фінансуецца таварыства „Nike”, якое праз розныя віды творчасьці аб’ядноўвае інвалідаў Падляшскага ваяводства. Арганізацыя ладзіць марафоны, выставы, конкурсы, мастацкія й паэтычныя сустрэчы, пленэры, як агульнапольскія, так і міжнародныя, выпускае каляровы часопіс-штотквартальнік пра грамадства й культуру, прысьвечаны творчасьці інвалідаў. Даход ад дзейнасьці арганізацыі ідзе на дапамогу творцам-інвалідам.

Праект разлічаны на чатыры гады, таму з 2006 года на ўдзел могуць прэтэндаваць іншыя недзяржаўныя арганізацыі Падляшскага рэгіёну.

Канкурэнтаздольнасьць на рынку працы

Гэта адна з асноўных праблем інвалідаў у сучаснасьці. Больш за 850 тысячаў інвалідаў у Польшчы ёсьць працаздольнымі, але працуе зь іх толькі 240 тысячаў. У 2002 годзе Фонд Рэабілітацыі паспрабаваў дапамагчы зьмяніць сытуацыю. Так была распачата праграма „Студэнт”, разлічаная на шэсьць год, у рамках якой кожны інвалід можа атрымаць вышэйшую адукацыю й такім

чынам стаць канкурэнтаздольным спецыялістам на адкрытым рынку працы.

Фонд Рэабілітацыі ўзяў на сябе абавязкі фінансавання ўсяго працэсу навучання: аплата вучобы, пражывання, праезду, неабходнага абсталявання, у тым ліку й кампутарнага.

На цяперашні момант толькі 4% інвалідаў у Польшчы маюць вышэйшую адукацыю. 2006 год пакажа паспяховаць данай праграмы і, магчыма, зьменіць статыстыку.

На службе грамадзтву

Прафэсійная актывізацыя беспрацоўных інвалідаў — такая мэта праграмы „Інваліды ў грамадзкай службе”, якая ўлучала ў сябе як пошук працы, так і абсталяванне працоўных месцаў згодна з патрэбамі й магчымасцямі асобы, і арганізацыю спецыяльных заняткаў.

Фонд Рэабілітацыі Інвалідаў заключаў дамовы з арганізацыямі, якія меліся ўладкаваць на працу пэўную колькасць інвалідаў. Так, прыкладам, у выніку шматгадовай супрацы ДФРІ і паліцыі больш тысячы інвалідаў знайшлі працу ў структурах апошняй. Для гэтага былі створаны новыя месцы працы, а існыя атрымалі неабходнае прыстасаваньне. Акрамя таго, Дзяржаўны Фонд Рэабілітацыі ўзяў на сябе абавязкі цягам трох год аплачваць 50% заробку інвалідаў. Пераважна інваліды працуюць у паліцыі на пасадах, звязаных з увядзеньнем даных у паліцэйскія картатэкі.

Адукацыя для дзяцей і моладзі

Дзеці-інваліды звычайна навучаюцца ў спецыяльных установах з кругласутачнай апекай. Але не заўсёды такія ўстановы маюць патрэбнае абсталяванне. Для падвышэння ўмоў жыцця дзяцей і моладзі, якасці адукацыі да роўня агульнаадукацыйных школ 19 ліпеня 2005 году Фонд Рэабілітацыі распачаў праграму пад назвай „Адукацыя”, разлічаную на дзяцей і моладзь.

Дзякуючы праекту спецыяльныя адукацыйныя ўстановы атрымалі патрэбнае абсталяванне для побыту

й навучаньня, адкрылі рэабілітацыйныя, тэлевізійныя класы, мадэрнізавалі будынкi адпаведна патрэбам дзяцей-інвалідаў.

Крэдыты без працэнтаў

Фонд Рэабілітацыі мае некалькі прэктаў па выдаваньні крэдытаў на куплю неабходнага для інвалідаў абсталяваньня. Так, праграма „Пегас” скіравана на ліквідацыю транспартных бар’ераў, беспрацэнтны крэдыт выдаецца на куплю аўтамабіля.

Праект „Кампутар для Гамэра” — магчымасьць атрыманьня крэдыту на кампутарнае абсталяваньне.

Нягледзячы на колькасьць адпаведных праектаў, на тое, што грамадзтва стараецца быць талерантным да інвалідаў, усё-ж ёсьць значная праблема з працаўладкаваньнем. Мае месца дыскрымінацыя гэтай катэгорыі людзей на цяперашнім рынку працы. Разьвязаньнем такіх праблемаў займаюцца ўстановы ашчаднай працы, якіх сёньня на тэрыторыі Беларучыны больш за 50.

Статус установы ашчаднай працы прадпрыемству можа прысудзіць ваявода. Для гэтага ёсьць пэўныя ўмовы: неабходна атрымаць дазволы санэпідэманстанцыі й дзяржаўнай інспэкцыі працы. Такая ўстанова мусіць працаўладкоўваць як мінімум 40% інвалідаў ад колькасці ўсіх работнікаў, а ўмовы працы павінны быць прыстасаванымі да патрэбаў працаўнікоў. Такое прадпрыемства, акрамя вызваленьня ад падаткаў, атрымоўвае падтрымку Дзяржаўнага Фонду Рэабілітацыі Інвалідаў, які дапамагае выплаціць апрацэнтаваньня банкаўскія крэдыты на мадэрнізацыю будынка, часткова сплачвае прэміі для працаўнікоў.

Кірункi дзейнасьці ўстаноў ашчаднай працы могуць быць розныя. Прадпрыемства „Будучыня”, што месціцца ў Бельску-Падляшкім, прыкладам, як і адмысловы кааператыў працы „Падляска”, займаюцца паліграфіяй, „Эўрапрагрэс” — шыцьцём рабочай вопраткі, кааператыў „Свабода” з Драгічына — сталаярнай справай і г.д.

Сярод інвалідаў ёсць і такія людзі, якія з-за асаблі-
васцяў сваёй хваробы маюць праблемы з выкананнем
самых простых функцый самаабслугоўвання і, такім чы-
нам, ня могуць працаваць на звычайных прадпрыемствах.
Дзеля патрэбаў такіх людзей узніклі майстэрні занят-
кавай тэрапіі, якія займаюцца рэабілітацыяй інвалідаў
у штодзённым жыцці і праводзяць заняткі па авало-
данні пэўных прафэсій. Цяпер у Падляшскім ваяводз-
тве дзейнічае 15 майстэрняў заняткавай тэрапіі. Май-
стэрні працуюць пры грамадзкіх аб'яднаньнях інвалі-
даў, пры ўстановах ашчаднай працы і на 100% фінан-
суюцца праз Дзяржаўны Фонд Рэабілітацыі Інвалідаў.

Фінансаваньне спорту, культуры, турызму, адпачын-
ку, датацыі прадпрыемствам, якія выпускаюць прадук-
цыю, патрэбную для рэабілітацыі інвалідаў, выданьне
інфармацыйных матэрыялаў, навучаньне — вось далёка
ня ўвесь сьпіс кірункаў дзейнасьці Дзяржаўнага Фонду
Рэабілітацыі Інвалідаў.

Рэабілітацыя немагчымая без актыўнага ўдзелу дзяр-
жавы. У пункце 1 „Стандартных правілаў забесьпячэнь-
ня роўных магчымасьцяў для інвалідаў” 48 Рэзалюцыі
ААН гаворыцца: „Дзяржавы павінны прыняць меры для
паглыбленьня разуменьня ў грамадстве становішча інва-
лідаў, іх правоў, патрэбаў, магчымасьцяў”. Менавіта гэ-
тым займаецца Фонд Рэабілітацыі. За восем год існавань-
ня аддзела ДФРІ Падляшкага ваяводства зроблена ня-
мала, з кожным годам працы становіцца яшчэ больш.
З усім гэтым спраўляюцца 17 супрацоўнікаў аддзелу, якія
не разглядаюць сваю дзейнасьць як нейкую ласку для
інвалідаў, а аддаюць ім тое, што па праве належыць.

Алесь Бяляцкі

Ад астрогу няма перасьцярогу

Стан месцаў зьнявольеньня, праца паліцыі й вышуку, пэнітэнцыярная сытэма ў Польшчы гэта тая тэма, якая цікавіць мяне. Бо тут, у Беларусі, мы маем кантакты з нашымі палітычнымі зьняволенымі, самі ўдзельнічаем у розных грамадзкіх акцыях, і цікава параўнаць, што-ж адбылося ў нашых суседзяў за гады пасля зьмены ўлады ў Польшчы ў 1989 годзе. У Гародні мы купляем квітку на Беласток і проста ў аўтобусе знаёмімся з Аляксандрам Васільевым, нядаўнім палітычным вязьнем нашых калёніяў, асуджаным па „антыпрэзідэнцкім артыкуле”, а таксама за арганізацыю масавых беспарадкаў, які дзесяць месяцаў (а атрымаў два гады калёніі, ды выпусціла амністыя) адсядзеў у Гародні, Менску ды Воршы. Мы былі знаёмыя толькі завочна. Ён едзе туды сама, куды й мы. Спадар Васільеў вызваліўся толькі ў ліпені й ягоныя сьвежыя турэмныя ўспаміны цікавыя для параўнаньня ўмоваў утрыманьня беларускіх і польскіх вязьняў.

Пакуль едзе, Васільеў расказвае, што службыў у савецкім яшчэ войску, у 1990 годзе звольніўся ў Барысаве ў адстаўку са званьнем падпалкоўніка, і хаця сам русак, але паехаў жыць у Гародню, бо там давалі жылло. А тут ужо з Валерыем Леванеўскім, які яшчэ сядзіць, разам арганізоўвалі дробных прадпрымальнікаў на рынках, спрабавалі бараніць іхнія правы, за што й пацярпелі.

„І вось, глядзі, што атрымліваецца, — працягвае, — кажуць, што адстаўнікі ў Беларусі — самая рэакцыйная сіла, прачытаў нядаўна пра гэта ў нейкім допісе ў „Народную Волю“, а хто зараз у Беларусі за палітыку сядзіць: Статкевіч — падпалкоўнік, Шчукін — капітан другога рангу, таксама на арышце сядзеў, я — афіцэр, і нават Клімаў пажарную вучэльню скончыў, амаль што вайскоўцам быў. І якая-ж гэта рэакцыйная сіла, калі столькі барцоў за дэмакратыю дала? Я — рускі, я ня супраць беларускай дзяржавы, мовы, але я змагаюся за дэмакратыю, тады ўсім, і беларусам, і рускім будзе добра”.

У Беластоку позняя восень, На дварэ шэрыя дні, голыя шкілеты засынаючых на зіму дрэваў, вялікія чароды качак у гарадзкіх каналах. Тут заўсёды на пару градусаў цяплей чым у Менску, прыкладна так як і ў Гародні. Прыяжджаючы ў Беласток, заўсёды адчуваю сябе як дома. Мэнтальнасьць беластачанаў, значная частка якіх — тутэйшыя праваслаўныя й каталікі, вельмі падобная на беларускую. Гэта, мяркую — спадчына гісторыі. Некалі Беласток уваходзіў у Вялікае Княства Літоўскае, Пагоня на гербе Беластоку сьведчыць пра гэта. Сталін пасля вайны пасля падзелу Рэчы Паспалітай па змове з Гітлерам, стварыў Беластоцкую вобласць і прыяднаў яе да Беларусі. А пасля вайны, па змове з Чэрчылем і Рузвэльтам, аддаў семнаццаць павеатаў назад, кажуць, узамен за Калінінградскую вобласць. Такім чынам, будучы разьменнай манэтай у руках імперскіх палітыкаў, у Польшчы засталася беларуская нацыянальная меншасьць, застаўся там і Беласток.

Гістарычна ён заўсёды быў бліжэй да Гродна й Віленскага Краю, таму шмат палякаў Гарадзеншчыны й Віленшчыны пасяля вайны пасялілася тут. Мабыць, па іхняй ініцыятыве ў Беластоку адносна нядаўна пабудаваны касцёл, які бачны з вакна майго пакою ў гатэлі, у традыцыйным раскошным стылі віленскага барока.

Назаўтра першая сустрэча ў нас праходзіць у адным з будынкаў гарадзкой мэрыі з Янам Кулешам, нядаўнім былым ваяводзкім камэндантам паліцыі. Маладжавы, гадоў пад пяцьдзсят, даволі падцягнуты, высокі дзядзька адкрыта пасьміхаецца нам, кажа, што нарадзіўся зусім каля мяжы, у вёсцы, кілямэтраў пятнаццаць ад Гродна, і што ягоны дзед заўсёды ездзіў на гродзенскі кірмаш прадаваць сялянскія прысмакі й гандляваць коньмі. Ён служыў яшчэ ў міліцыі за камунай. Апавядае пра тыя часы, калі сяброў Польскай Аб'яднанай Працоўнай Партыі ў дзяржаве было аж тры мільёны, і тады міліцыя, як і служба бяспекі (нашае КГБ) былі часткай партыйнага апарату. Ён пералічвае аддзелы СБ, якія былі на той час: 2-гі — контрвыведка, 3-ці — інтэлігенцыйнай займаўся, 4-ы — ксяндзамі.

Амаль як у нас зараз, думаю я, і ў нас сёньня ў КГБ ёсьць упраўленьне па абароне канстытуцыі, гэта тое, якое палітыкамі й грамадзкімі дзеячамі, мусіць, займаецца, і контрвыведка, і сьледчае ўпраўленьне. Нічога не памянялася. А, улічваючы, што апошнія рэпрэсіўныя законы, накіраваныя на абмежаваньне грамадзкай актыўнасьці, прадстаўляліся ў палатку старшынём КГБ Сухарэнкам, такое адчуваньне, што з васьмідзсятых гадоў не памяняліся й мазгі.

Былы начальнік СІЗА № 1 г. Мінска Алег Алкаеў, які зараз, седзячы ў Нямецчыне, можа спакойна казаць усё, што ён думае, напісаў у „Народнай Волі”: „Мяне цікавіць працэс узьнікненьня самой ідэі вяртаньня ў сярэдневечча. У чьёй зачумленай галаве яна зарадзілася? Сёньня ўжо няважна ў якую абгортку загорнутая гэтая

цукерка з г..., якая называецца папраўкамі ў Крымінальны кодэкс краіны”.

Гэта пытаньне. Як быццам бы нашыя кэгэбісты пераседзелі, праспалі ў летаргічным сьне ўсе гэтыя неспакойныя 1990-я гады ў цёплым акопе, вылезлі, смачна пазяхнулі, намацалі на пагонах большыя зоркі, плюнулі, рыгнулі, адлілі, а затым дасталі свае пратаколы й статуты, і пайшла пісаць кантора: Краіна ў небяспецы! Паўсюль ворагі! Моладзь навучаецца страляць на натаўскіх базах у Літве!

Вось як бывае, такая часавая амнэзія цэлай структуры.

Я працягваю слухаць Яна Кулеша далей. За камунай у паветах служба бяспекі знаходзілася пры міліцыі. Камэндант міліцыі меў намесьніка з СБ. І ў ваяводстве было тое самае. І калі СБ займалася сачэньнем, інфільтрацыяй колаў правых, зборам інфармацыі пра добранадзейнасьць грамадзянаў, дык міліцыя — аховай парадку, барацьбой са злачынствам, і — абавязак, у выпадку неабходнасьці — інфармаваць СБ па пытаньнях, якія цікаваць эсбэкаў.

Было яшчэ ЗОМО — гэта як у нас АМОН. Яны мусілі назіраць за аховай парадку падчас дэманстрацыяў ці страйкаў, разганяць іх і затрымліваць удзельнікаў.

Пасьля 1989 году адбылася верыфікацыя функцыянераў СБ. За тры месяцы 90% былі звольненыя згодна з законам, прынятым Соймам. У Беластоцкім ваяводстве ў СБ тады служала каля 700 асобаў. А да гэтага часу ў АБВ (Агенцыі Ўнутранай Бяспекі) засталіся толькі лічаныя адзінкі.

„А куды яны дзеліся?” — пытаюся я.

„Тыя, хто мелі выслугу 15 гадоў — атрымалі пэнсіі, а да пятнаццаці гадоў — пазвальнялі бяз пэнсіі, — тлумачыць Ян Кулеш. — Паўладкоўваліся пераважна ў ахоўныя фірмы, пайшлі ў бізнэс, па-рознаму. Можа гэта й нядобра, што маладзейшых пазвальнялі, яны ўсёж былі спэцыялістамі. Можна было пакінуць іх і яны

добра-б служылі. А так новай уладзе прыйшлося пачынаць амаль з нуля”.

О, не, думаю я, у такіх службах лепей няхай сістэма будзе менш эфэктыўнай на першых парах, але мусяць прыйсьці новыя людзі з новымі мазгамі. Інакш нічога ня будзе, не адбудзецца ніякіх зьменаў, а пры першай магчымасьці старыя кадры возьмуць рэванш. І ўсё пойдзе па новай. Цікава, якое званьне на пачатку дзевяностых меў Сухарэнка, можа якім капітанам быў. Таксама маладым спэцыялістам, мабыць, лічыўся.

„І калі раней мэты ў міліцыі былі, — працягвае Ян Кулеш, — вяртаньне парушанага ладу й парадку, дык зараз місыя паліцыі — служэньне грамадзтву, кантакт зь людзьмі, інфільтрацыя злачынцаў. Раней міліцыя была — улада, зараз паліцыя — не.

Грамадзтва сёньня ставіцца пазытыўна да паліцыі. 63% людзей па апытваньнях сёньня задаволены працай паліцыі. Колькасьць паліцыянтаў у Падляшкім ваяводстве зараз тры тысячы адна асоба й яшчэ адна тысяча чатыры асобы цывільных, якія працуюць на дапаможных пасадах кіроўцаў машынаў, сакратароў і гэтак далей.

Што да ЗОМО, дык яны пасья зьмены ўлады былі рэарганізаваныя ў аддзел прэвэнцыі. І калі раней іхняя галоўная задача была біць апазыцыю й разганяць мітынгі, дык зараз — прафіляктычнае патруляваньне на вуліцах, забесьпячэньне парадку падчас спартовых гульняў ці канцэртаў, ахова правядзеньня публічных акцыяў, забесьпячэньне парадку пры афіцыйных візытах.

„Яны могуць забараніць дэманстрацыю ці нейкую акцыю?” — пытаюся я.

„Не — на гэта дае дазвол управа”.

„А ці былі за апошнія гады ўправаю забароненыя хоць якія акцыі ў Беластоку?” — працягваю дапытвацца я.

„Не, — адказвае спадар Кулеш, — паліцыя падчас дэманстрацыяў ці пікетаў прысутнічае толькі дзеля таго, каб не дапусьціць сутычак паміж рознымі групамі дэ-

манстрантаў. Вось зараз у нас ідуць у розных гарадох Польшчы выступы геяў і лесьбіянак. Часткаю грамадства такія дэманстрацыі ў каталіцкай Польшчы ўспрымаюцца неадназначна, таму паліцыя фактычна ахоўвае іхнія акцыі, каб іх не пабілі радыкальныя групыкі”.

Мы з Васільевым пераглядаем я й нявесела пасьміхаемся. У нас жа зусім іншая сытуацыя. Нашыя пікеты ды дэманстрацыі выклікаюць нэрвовую рэакцыю адно толькі ў беларускіх уладаў. Таму атрымаць дазвол на акцыю, якая закранала-б набалелыя пытаньні нашага грамадзкага жыцьця, амаль немагчыма. Адным з крымінальных абвінавачваньняў супраць спадара Васільева й было якраз правядзеньне першамайскага мітыngu, арганізаванага гарадзеньскімі дробнымі прадпрымальнікамі. А змагаліся-ж яны за свае эканамічныя правы, за магчымасьць зарабляць на кавалак хлеба для сваіх сем’яў.

„А што наконт заробкаў? — пытаюся я, — калі параўнаць ранейшыя часы й сёньняшнія”.

Спадар Ян Кулеш на секунду замаўкае, дапытліва глядзіць на мяне, потым кажа праўду: „За камунай нам плацілі болей. Радавы міліцыянт атрымліваў як дырэктар, бо мы былі адной з апораў тагачаснай улады. А зараз — не. Зараз у паліцыі іншыя задачы, таму плацяць меней. Ёсьць закон аб паліцыі, дзе запісана, што паліцыя — па-за палітыкай. Кожны мае права мець свой погляд, свае палітычныя сімпатыі, але ня можа быць сябрам палітычнай партыі. Тым ня меней праца лічыцца вельмі прэстыжнай. З васьміста жадаючых апошнім часам было адабрана толькі сто пяцьдзесят. Абітурыенты праходзяць спецыяльныя тэсты, у тым ліку й псыхалагічныя. Нават выпрабаваньне на „апараце хлусьні”. Многія з жадаючых служыць ужо маюць вышэйшую адукацыю”.

Міліцыя — памочнік дэмакратыі й апірышча рэжыму, факт, думаю я. Таму ў Беларусі гэтак непамерна раздутыя атрады АМОНу, а ў Менску сёлета значна павялічылі колькасць гэтых „касманаўтаў” з дубінкамі й рэарга-

нізавалі АМОН у спецыяльны міліцэйскі полк. Баяцца страціць уладу, любым коштам жадаюць захаваць яе.

Назаўтра мы наведваем следчы камітэт Ваяводзкай Камэндатуры Паліцыі, які арганізоўвае працу расьсьледаваньня злачынстваў у Падляшскім ваяводстве, наглядае за працай камісарыятаў і займаецца найбольш цяжкімі й складанымі расьсьледаваньнямі. Пабудаваны ўжо пасля вайны ў чыста „міліцэйскім” стылі будынак зь вялікімі калідорамі, радамі кабінэтных дзвярэй, кратамі, якія перагароджваюць паверхі, прапускной сістэмай, раз рамантуецца. Мы сустракаемся з галоўным следчым, на стале ў якога стаіць толькі ноўтбук. Ён распавядае працэдуру затрыманьня злачынцаў.

Задача супрацоўнікаў камітэту — затрымаць падазронага, права на арышт мае толькі суд. Камітэт праводзіць адно толькі дазнаньні й следства. Мы просім, каб ён параўнаў цяперашнюю сытуацыю з тым, што было за камуннай. Следчы кажа, што цяпер людзі атрымалі больш правоў, перасталі баяцца паліцыі ў сэнсе гвалту, бо цяпер проста немагчыма, каб ужываліся недазволена сродкі й мэтады падчас следства. Увесь час за следствам назірае пракуратура, куды падазроны ў злачынстве можа зьвярнуцца зь любой нагоды, і пракуратура абавязаная дэталёва дасьледаваць ягоня скаргі й звароты.

Раней нам было працаваць лягчэй, шчыра прызнаецца ён, але цяпер людзі пачуваюцца больш абароненымі, таму меней намылак у следстве.

Мы распавядаем яму пра полацкага сэрыйнага забойцу Генадзя Міхасевіча, які з 1971 па 1984 год забіў 36 жанчынаў. Да таго, як яго выкрылі, за гэтыя забойствы было асуджана 14 асобаў. Зь імі так „добра” папрацавалі следчыя зь міліцыі падчас следства, што ўсе яны прызналіся ў гэтых забойствах. Аднаго зь нявінна асуджаных расстралялі, яшчэ адзін адсядзеў дзесяць гадоў, яшчэ адзін пасля шасьці гадоў зьнявольеньня стаў сьляпым, а наступны спрабаваў павесіцца.

І зараз, нават па тых судовых працэсах супраць міліцыянтаў, якія праводзяць у краіне й пра якія часам скупа й неахвотна піша беларуская афіцыйная прэса відаць, што ў сьледчых органах падчас сьледства яшчэ бывае што ўжываюцца фізычныя й псыхалягічныя катаваньні. Асабліва інтэнсіўна спрабуюць „выбіць” паказаньні адразу пасля затрыманьня. Маштабу гэтых парушэньняў ня ведае ніхто.

Урэшце, і ў Польшчы падчас затрыманьня й адразу пасля яго адбываецца хіба што не найбольшая колькасьць зафіксаваных парушэньняў з боку паліцыянтаў. Учора ўвечары па тэлевізары распавядалі гісторыю пра тое, як Марціну М. у Вроцлаве паліцыянты адбілі селязёнку, падазраючы яго ў кражы нейкай рэчы коштам за 30 злотых (прыкладна 20 тысячаў беларускіх рублёў). Яму зрабілі апэрацыю. Ён напісаў скаргу й двух паліцыянтаў, якія зьбівалі яго, затрымалі пакуль на тры месяцы. Само сьледства можа ісьці да трох гадоў. Кара, якая пагражае паліцыянтам — да 8 гадоў зьнявольеньня. Пацярпелы будзе дабівацца ад паліцыі кампэнсацыі за пашкоджаньне свайго здароўя.

Адрозьненне ад Беларусі — гэты факт абмяркоўваецца адкрыта, галосна, польскае грамадства асуджае яго, ніхто, мабыць, не хацеў бы апынуцца на месцы Марціна. І прэсінг на паліцыю па захаваньні элемэтарных правоў затрыманых імі асобаў даволі моцны й жорсткі. У нас-жа гэтую гісторыю вельмі лёгка маглі-б замяць. Беларуская міліцыя імкнецца не выносіць сьмецьце са сваёй хаты й вельмі часта ёй у гэтым дапамагае й пракуратура, і суды, і мясцовыя ўлады.

Паказальным можа быць выпадак у Рэчыцы, якім займалася „Вясна” яшчэ маючы рэгістрацыю. Там п’яны капітан ДАІ на машыне зьбіў чалавека, у выніку чаго той атрымаў сур’ёзную траўму галавы й стаў недзеяздольным. Гады два крымінальная справа па гэтым выпадку то ўзбуджалася, то спынялася пракуратурай. Яе кідалі то ў гомельскую абласную пракуратуру, то адсы-

лалі назад, у Рэчыцу, то чакалі такога самага надвор'я для правядзеньня экспертызы. Капітана яўна адмазвалі, нават ня звольнілі, а проста перавялі на другую работу. Урэшце ўдалося толькі выставіць зыск на кампэнсацыю маральнай шкоды й такім чынам дабіцца хоць нейкага адшкадаваньня для пакалечанага чалавека.

Мы пытаемся пра рост злачынства ў Польшчы. Нам адказваюць, што значны рост злачынстваў адбываўся ў дзевяностыя гады, калі перабудоўвалася ўся сістэма польскай дзяржавы, але зараз адбылася стабілізацыя й колькасьць злачынстваў прынамсі не павялічваецца.

Апошнія нашае пытаньне датычыцца правоў саміх паліцыянтаў. Галоўны сьледчы адказвае, што для гэтага існуюць незалежны прафсаюзы польскай паліцыі, а ўвогуле, у паліцыі зьявілася выразнае адчуваньне чалавечнасьці ў іхняй працы, адпаведна й адчуваньне волі.

Увечары па тэлевізіі ізноў паказваюць сюжэт, які ўступіла ў літаральна ўсю Польшчу. Ужо перад самым адыходам з пасады прэзыдэнт Польшчы Аляксандар Кваснеўскі ўласкавіў трох асобаў, былых дэпутатаў парлямэнту ад СЛД, польскай лявіцы, зь якой ён паходзіў і сам. Ёсьць у прэзыдэнта, згодна закону, такое права на дараваньне злачынцам. І ўсё-б нічога, калі-б гэтыя людзі не былі замешаныя ў буйным скандале, зьвязаным з уцечкай інфармацыі аб правядзеньні паліцыяй апэрацыі супраць мафіі ў адным з гарадоў Польшчы. Дэпутат Анджэй Ягела па тэлефоне праінфармаваў сваіх калегаў зь лякальнай арганізацыі СЛД, што супраць іх і маючых сувязі зь імі мафіёзі паліцыя плянуе апэрацыю. Такім чынам пад пагрозай для жыцьця апынуліся паліцыянты, якія бралі ўдзел у гэтай апэрацыі. У выніку аказалася, што гэтую інфармацыю ад камэнданта паліцыі атрымаў яшчэ адзін дэпутат і намесьнік міністра Зьбігнеў Суботка, які й перадаў яе сваім аднапартыйцам. Дэпутаты былі пазбаўленыя недатыкальнасьці й асуджаныя. У прыватнасьці, Зьбігнеў Суботка атрымаў тры з паловай гады зьняволеньня.

Фармальна прэзідэнт нічога не парушыў, але польскія журналісты й большасць палітыкаў адзінагалосна асуджае гэтае дараваньне прэзідэнта. У камэнтарах гаворыцца пра тое, што гэтым крокам Кваснеўскі перакрэсьліў свой аўтарытэт незаангажаванага й маральнага палітыка. Справядлівасьць — вось чаго чакае й дабіваецца польскае грамадзтва ад сваіх палітычных лідараў.

Назаўтра мы ідзем у сьледчы арышт, што адпавядае беларускаму сьледчаму ізалятару. Будынак арышту стары, тут размяшчалася яшчэ царская турма, затым польская, затым савецкая, падчас вайны — нямецкая, а зараз ізноў — польская. За саветамі, немцамі й народнай Польшчай тут катавалі й забівалі людзей, пра што сьведчыць памятная дошка на мурах арышту.

Мы заходзім у прыёмны пакой, тут спраўджваюць нашыя пашпарты, забіраюць мабільныя тэлефоны, мы ў адміністрацыйным будынку. Сьцены пафарбаваныя ў сьветлы колер, у калідорах вісяць нейкія карціны. Мы праходзім у кабінэт дырэктара арышту. Той сустракае нас у цывільнай вопратцы. Абстаноўка кабінэту далёкая ад афіцыйнай, хутчэй нагадвае кабінэт бізнэсоўца. Стаіць звычайная цывільная мэбля, а з музычнага цэнтру ціха гучыць клясычная музыка. І гэта хіба што найбольш незвычайна, такое адчуваньне, што знаходзішся ў кабінэце псыхааналітыка.

Мы пытаемся пра ўмовы ўтрыманьня зьняволеных. Дырэктар распавядае, што сутачная норма ежы разьлічваецца з кошту ў 5 злотых 20 грошай удзень, гэта прыкладна паўтары даляра. Калі палічыць, што ежа ў Польшчы каштуе прыкладна столькі, колькі й у Беларусі, дык атрымліваецца лепей чым у нас. Тут галоўнае яшчэ — якасьць і добрасумленнасьць адміністрацыі.

Аляксандар Васільеў распавядае мне й начальніку арышту, што як сядзеў у Аршанскай калёніі, дык там кармілі нейкім такім глёўкім хлебам з адсерак, што зьясі — і цэлы дзень пасьяя жывот баліць, як быццам бы ка-

мок цеста ў страўніку ляжыць. А сталоўка — сапраўдная памыйка. Паўсюль — тлустая слізь, усё абкоцанае, замызганае. Кармілі там у асноўным пярлоўкай і супчыкам, звараным з келькі разам з галовамі й хвастамі. Ён для прысмаку дадаваў кубікі „галіны бланкі”. У выніку такога харчаваньня шмат у каго зь вязняў — авітаміноз, яны часта хварэюць, у іх выпадаюць зубы.

„Абмежаваньні якія ёсьць на харчы?” — цікавіцца Васільеў.

Вязьні ў сьледчым арышце маюць права раз на тыдзень закупацца ў мясцовай лаўцы.

„Глядзім толькі, каб не закупалі зашмат харчоў, якія хутка псуюцца, бо лядоўняў у камэрах няма”, — адказвае дырэктар.

„А што з хворымі на СНІД? — пытаецца Васільеў. — У нас, у Воршы, яны былі сабраныя ў асобны атрад”.

„Гэта доктарская таямніца, — адказвае дырэктар арышту, — пра гэта ведаюць толькі дактары й самі хворыя”.

„А што наконт захворваньняў на сухоты?” — працягвае дапытвацца Васільеў.

Дырэктар няўцямна рухае плячыма.

„Больш іх ці менш, чым на волі?” — удакладняю я.

„Прыкладна столькі сама, — адказвае дырэктар, — як чалавек паступае да нас, праходзіць мэдыцынскае абсьледаваньне, і калі ў яго выяўляецца нейкая хвароба, яго накіроўваюць на лячэньне ці, калі гэта магчыма, лечаць тут”.

„Вой, — цяжка ўздыхае Васільеў, — у нас усё па-іншаму. У цэху ў Аршанскай калёніі, дзе плялі драцяную сетку, не было ніякай вентыляцыі, у выніку за год сотні зьняволеных захварэлі на сухоты, бо хворыя працавалі разам і заразілі здаровых. А гэтая хвароба — да канца жыцьця, ня кажучы ўжо пра тое, што такі чалавек выходзіць з калёніі й працягвае заражаць людзей ужо на волі. І я ў тым цэху таксама працаваў, абдзіраў

ізаляцыю зь меднага бракаванага дроту, за два месяцы здабыў для краіны амаль трыццаць кіляграмаў медзі...

І вось так, то аднаго нясуць просьцінай прыкрытага, то другога, і ніхто не глядзіць, чаму, як, ад чаго. Усё фармальна. Сьпісваюць людзей як зламаную мэблю. Асабліва калі сваякі адмовіліся, дык увогуле тады жыцьцё чалавека мала каштуе. Так хацелі й зь Міхаілам Марынічам”.

Мы тлумачым дырэктару арышту, што Міхаіла Марыніча, былога амбасадара Беларусі ў Латвіі й міністра, які хацеў стартаваць у прэзыдэнцкай кампаніі ў 2001 годзе, пасадзілі за тое, што ён як быццам бы ўкраў ва няўрадавай арганізацыі кампутары, старшынём якой ён і быў сам, нават нягледзячы на тое, што амэрыканская амбасада, якая перадала яму гэтыя кампутары, ня мела да яго ніякіх прэтэнзіяў.

„Калі Міхаілу Марынічу стала кепска, адбыўся інсульт, — працягвае распавядаць Васільеў, — яму забаранілі ўжываць хоць якія лекі. Яго пакінулі й ён проста ляжаў і паміраў. Я напісаў скаргу пракурору, перадаў вестку сваякам. Пракурор прыйшоў: „Чаму ня лечыць? Хто будзе адказваць?” А пад брамаю калёніі ўжо сыны стаяць. Тады толькі пачалі лячыць”.

„Як у вас з правамі зьняволеных?” — пытаюся я.

„Мы лічым, што магчымасьць для зьняволенага абараняцца згодна з законам, гэта значыць — пісаць скаргі, заявы, сустрэкацца з адвакатам, здымае напружанасьць, дазваляе ўнікаць адкрытых канфліктаў асуджанага з адміністрацыяй арышту, таму мы з разуменьнем ставімся да гэтага й ні ў якім выпадку не перашкаджаем, хоць-бы ён пісаў гэтыя скаргі кожны дзень”.

Васільеў зноўку ўздыхае, бо ў Івацэвіцкай калёніі зараз сядзіць ягоны „падзельнік” Валеры Леванеўскі, лідэр гарадзенскіх дробных прадпрымальнікаў, асуджаны таксама „за абразу гонару й годнасьці прэзыдэнта”, які й там, у калёніі спрабуе дабівацца таго, што яму належыць мець па законе. Піша скаргі, а зараз галадае, ужо

ў пяты раз. Галадоўка цягнецца ўжо чатырнаццаць дзён. Апошні раз яго пазбавілі спатканьня зь сям'ёй, якое ён вельмі чакаў. Сям'я прыехала з Гародні ў Івацэвіцкую калёнію, ня блізкі сьвет, а ім толькі там абвясцілі, што ён пазбаўлены спатканьня „за парушэньне ўнутранага рэжыму”. Адміністрацыя аказвае на яго моцны псыхалягічны ціск, „каб суцішыўся”.

„Як у вас з размяшчэньнем зьняволеных, ці для ўсіх хапае месца”, — далей распытваюся я.

„З гэтым праблема, — адказвае дырэктар, — перанаселенасьць у камэрах на 20% большая за норму. Мы ня маем права адмаўляць у прыёме зьняволеных, таму шукаем магчымасьць, каб больш-менш прыстойна размясціць усіх, хто паступае да нас. Як пойдзеце на агляд, убачыце самі”.

Ён тэлефануе й да нас прыходзіць выхавальнік, мужчына ў цывільным, які вядзе нас напачатку ў свой кабінэт, дзе мы пакідаем торбы, а затым выходзім з адміністрацыйнага будынку арышту ва ўнутраны двор.

Ужо пасля наведваньня сьледчага арышту, вяртаючыся дадому, у газеце „Жэчпасполіта” за 5 сьнежня 2005 г. я прачытаў артыкул Гжэгажа Прачыка пад назваю „Няма дзе сядзецц”. Журналіст піша, што ў польскіх калёніях і сьледчых ізалятарах існуе каля 69 тысячаў месцаў для зьняволеных. Але сядзіць на 15 тысячаў болей, а ў чарзе на адсідку чакае яшчэ больш за 40 тысячаў асобаў. Гэта тыя, хто маюць адтэрміноўкі ці перапынкі ў знаходжаньні ў зьняволеньні.

Згодна з польскімі законамі, кожны вязень павінен мець ня менш за тры квадратных мэтры плошчы для размяшчэньня, законы Эўразьвязу патрабуюць чатыры мэтры. А на сёньня сярэдняя плошча на аднаго зьняволенага ў Польшчы складае каля 2,5 мэтра.

Да 2009 году плянуецца пабудаваць 15 тысячаў новых месцаў зьняволеньня. Ужо ў наступным годзе павінна быць адчынена 4 тысячы новых месцаў.

Віцэ-міністр юстыцыі Анджэй Гжэляк, камэнтуючы справу, кажа, што пабудова новых камэраў сытуацыі ня выправіць. Ён лічыць, што ўрад мусіць звольніць пэўную лічбу вязьняў. Гэта было-б магчымым пры ўвядзеньні сістэмы электроннага назіраньня. Праект закону ўжо патрапіў у Сойм. У гэтым выпадку 10 тысячаў зьявольных, асуджаных на невялікія тэрміны, маглі-б пакінуць месцы зьявольеньня. Яны будуць павінныя насіць электронныя бранзалеты, дзякуючы якім можна будзе кантраляваць іхня месца знаходжаньня.

Пры дзэвярах у двор у закутку ляжыць вялікая нямецкая аўчарка. „Вельмі спакойная, — камэнтэе наш праваднік, — яна працуе па наркотыках”. На нас сабака паглядае мудрымі вачыма, нават не ўздымаючы галаву. У двары працуе пара зьявольных, падмазваюць растворам падмурак. Мы праходзім каля тэхнічных памяшканьняў, дзе знаходзіцца сталярная майстэрня й яшчэ нейкія дробныя варштаты. Зьявольеныя могуць працаваць тут. За гэта яны маюць трохі лепшыя ўмовы ўтрыманьня, тлумачыць наш праваднік, і гэта ўлічваецца пры вынясенні выраку.

У сьледчым арышце сядзяць як тыя, што чакаюць судовага разьбіральніцтва, так і тыя, што ўжо былі асуджаныя й чакаюць накіраваньня ў „zakład karny”, што адпавядае нашай калёніі.

Найперш мы ідзем у жаночае аддзяленьне. Выхавальніца, маладая дзяўчына, зноў-жа апранутая па-цывільнаму, сядзіць у сваім пакоі, глядзіць тэлевізар. Яна паказвае нам зачытаная жанчынамі кніжкі, у асноўным гэта любоўныя раманы, якія прыходзіцца падклеіваць, бо надта карыстаюцца попытам. Затым мы заходзім у каплічку, дзе побач з каталіцкім крыжам стаіць і праваслаўны, а таксама вісяць праваслаўныя іконы.

„Яна ў нас экумэнічная, тут праходзяць каталіцкія, праваслаўныя й па патрэбе пратэстанцкія службы. Тут-жа жанчыны раз на тыдзень могуць прыйсьці да споведзі”, — тлумачыць выхавальніца.

Далей мы аглядаем агульны пакой для адпачынку, дзе стаіць стол для настольнага тэнісу.

„А штрафную камэру паказаць можаце?” — цікавімся мы.

Яна адчыняе пустую камэру з прыкручаным да падлогі ложкам і зэдлікам. Чысты ўмывальнік, адгароджаны туалет. Васільеў падыходзіць да ўмывальніка й дзівіцца: „Няўжо тут ёсьць гарачая вада?” — адкрывае кран, правярае, гарачая вада ёсьць.

Затым мы падыходзім на другі паверх, дзе разьмешчаныя камэры для зьняволеных. На сталі ў дзяжурнай стаіць прыгожы букет з разнастайных кветак.

„Для зьняволеных былі арганізаваныя двухтыднёвыя курсы па складаньні букетаў з жывых кветак, — тлумачыць выхавальніца, — дванаццаць зьняволеных кабетаў наведалі яго. Мы імкнемся арганізоўваць нейкія мерапрыемствы, якія-б цікавілі зьняволеных жанчын й рабілі іхняе перабываньне тут не такім нудотным”.

Папярэдне ў камэру зайшла выхавальніца й спыталася дазволу ў кабетаў, ці ня супраць яны таго, каб мы маглі таксама зайсьці й паразмаўляць зь імі. Кабеты пагадзіліся, а чаго-б і не, і мы пераступілі парог жаночай камэры. Там стаялі звычайныя ложка, тэлевізар, віселі нейкія рэчы, было чыста. Камэра выглядала больш на бальнічны пакой.

„А гэта вам дазваляецца? — спытаўся Васільеў, паказваючы на электрачайнік. — У нас можна толькі кіпяцільнікі”.

„Без праблемаў, — адказаў нам праваднік, — раней і ў нас дазваляліся толькі кіпяцільнікі, але зь імі меншая пажарная бяспека, таму зараз — чайнікі”.

Мы задалі жанчынам некалькі нязначных пытаньняў.

„Можаце па-руску казаць, — адказала адна са зьняволеных, — я з Украіны”.

„І як вам тут?” — спыталіся мы.

„Вось ужо знаходжуся тут другі год, асуджаная на дзесяць гадоў, так атрымалася, але тут добра. Я кожную ра-

ніцу ўстаю й малюся за нашага прэзідэнта Ярузэльскага, — яна засьмяялася, — ці як яго... Кваснеўскага. Больш усяго баюся, калі адправяць дасіджваць на Ўкраіну”.

Мы пажадалі жанчынам шчасьця й выйшлі ў калідор.

З калідору нас вывелі на балкон, які знаходзіўся над прагулачнымі дворыкамі. У адным зь іх выхаджвалі па коле дзьве дзяўчыны. У звычайных куртках і нармаль-ных ботах яны, здавалася, выпадкова забеглі сюды з во-лі. Гэта так непадобна на нашых зьняволеных жанчы-наў, якіх паказваюць у куфайках і ці то кірзавых, ці то гумовых ботах, абмотаных хусткамі, як пасья вай-ны. Але й тут стаяць і глядзець згары на зьняволеных полек, якія жвава хадзілі па коле, было непрыемна. Мы хутка сышлі, кіўнуўшы ім на разьвітаньне, бо гэта ўсё-ж ня цырк.

Мы зноў прайшлі праз двор, Васільеў распытваўся ў правадніка пра сацыяльныя падзелы сярод зьняволе-ных. Той распавядае, што ў сярэдзіне дзевяностых да-волі шмат затрыманых было з усходу: рэкепіры, банды-ты, угоншчыкі машынаў, якія „паняцьці” з былых са-юзных турмаў перацягнулі й сюды. Але сэпарацыя зьня-воленых у Польшчы больш уважлівая, хоць гэта й ства-рае дадатковы клопат для адміністрацыі. Асобна сядзяць тыя, хто патрапіў у зьнявольеньне першы раз, асобна рэ-цыдывісты, асобна непаўнагадовыя, якія ў зьнявольень-ні лічацца з 21 года, і нават асобна падзеленыя тыя хто паляць і тыя хто не.

„А вось гэта памяшканьне, — ён паказвае нам адна-павярховы будынак, — для аўтарытэтаў. Тут сядзяць кіраўнікі гангстэрскіх бандаў, мафіёзі, іншыя ўплыво-выя злодзеі. У іх аднаасобовыя камэры, якія ахоўваюц-ца з цэнтральнага пульту. Паўсюль відэакамэры, так што кожны крок іх пад назіраньнем. Але ўмовы ўтрыманьня там лепшыя чым у звычайных камэрах, нават ёсьць трэ-нажорная зала. І зараз злодзейскія „паняцьці” не такія важныя, як раней. Грошы разбурылі сьвет „паняцьцяў”.

І гэта праўда. Хто мае грошы, той найлепей можа перажыць зняволенне”.

„А ці „ганяюць каня” зняволеныя?” — далей распываецца Васільеў. „Ганяць коней” — перадаваць цыдулкі з камэры ў камэру праз вокны пры дапамозе спецыяльных палачак і нітак.

„У нас гэта называецца „хабэты”, — тлумачыць праваднік. Так. Будынкі старыя, вокны камэраў побач адно ад другога, таму, хоць гэта й нельга, інфармацыя ходзіць туды-сюды. Адзінае, што мы пільнуем, дык гэта каб тыя, хто сядзіць да суда й ужо асуджаныя мелі як найменей кантактаў, бо гэта можа перашкодзіць сьледству й суду”.

Мы заходзім у будынак арышту, дзе ўтрымліваюцца мужчыны. Тут ужо стаіць больш густы мужчынскі дух. Пахне потам і няўлоўнай казёншчынай, якой сьмярдзяць усе вайсковыя казармы, вакзалы й агульныя вагоны. Нам ізноў паказваюць капліцу, дзе стаіць сьвяты Юзаф памаляваны ў зняволенага, у паласатай робе й барэтцы. Затым нас вядуць у бібліятэку. Два маладыя здаровыя хлопцы сядзяць каля кампутара. Яны ўстаюць, калі мы заходзім, трымаючы рукі па швах. Гэта бібліятэкары. Я гартаю каталёг кніжак, набраны на кампутары й знаходжу штук пяць беларускіх.

Затым мы ідзем на самы верхні паверх, дзе разьмешчаны каранцін і зняволеныя праходзяць мэдагляд. Васільеў распавядае, як па прыбыцьці ў нашых турмах зняволеных заганяюць у „стакан”. Гэта памяшканьне велічынёй прыкладна ў чатыры квадратныя мэтры, куды набіваюць да дваццаці чалавек на дзьве-тры гадзіны. Сядзець там няма як, таму ўсе стаяць і паляць...

Мы заходзім у кабінэт да псыхоляга, маладой высокай чарнявай дзяўчыны, якая праводзіць першаснае тэставаньне ўсіх непаўнагадовых і зняволеных з падазрэньнем на псыхічнае неўраўнаважаньне. Псыхолягі на падставе тэстаў рэкамэндуюць, у якой камэры, з кім павінен сядзець зняволены. Калі знаходзяць больш сур’ёзныя псыхічныя

апахіленьні, тады накіроўваюць такіх зьняволеных на дадатковае абсьледваньне ўжо да дактароў.

„Як вам тут працуецца са злчынцамі?” — пытаюся я.

„Прызвычалася, бо працую ўжо шэсьць гадоў”, — адказвае міла пасьміхаючыся дзяўчына.

Мы сыходзім ніжэй на паверх і ахоўнік у форме запускае нас у камэру на чатырох асобаў, сядзельцы з якой у гэты час ходзяць на прагулцы. Двух’ярусныя ложка, выразанія з часопісаў плякаты з прыгажунямі на сьценах, красоўкі ў куце ды іншыя шмоткі, развешаныя на білах ложкаў. Цеснавата, але даволі прыстойна, на сухоты ў такіх умовах дакладна не захварэць.

„М-да... — працягвае здзіўляцца Васільеў, — і ў кожнага зьняволеннага ёсьць свой ложак?”

„Так, — тлумачыць праваднік, — у кожнага свой. Калі не хапае месцаў, дастаўляем у камэры дадатковыя ложка, але кожны мае свой”.

„А ў нас бывае, што сьпяць па чарзе ў тры зьмены, столькі народу набіваюць. У гродзенскім СІЗА мяне закінулі ў камэру з асфальтавай падлогай. 19 чалавек там і ўсе паляць, акрамя мяне. Я пачаў задыхацца, потым папрасіў жонку, каб перадала соду й паласкаў горла кожны дзье гадзіны”.

Мы зазіраем у вочка большай камэры, дзе знаходзіцца чалавек пад дваццаць. Відно, як сядзяць-гамоняць здаровыя накачаныя маладыя хлопцы — рукі ў татуіроўках, чутно як у камэры стаіць ціхі гул.

Затым нам паказваюць штрафную камэру: жалезны ложка, памяшканьне бяз вокнаў.

„Ці магчымыя катаваньні тых, хто не падпарадкоўваецца, ці штосьці парушыў?” — пытаецца Васільеў.

„Не, — кажа праваднік, — зараз нават ужываньне спэцсродкаў супраць тых, хто не падпарадкоўваецца ці буяніць, магчымае толькі ў прысутнасьці кіраўніка аховы з абавязковым запісам на відэакамэру, бо кожны такі выпадак потым разглядаецца асобна”.

„А ў нас, — горка пасьміхаецца Васільеў, — што я сам бачыў у Воршы: Ваня быў там, такі недалёкі хлопец, вечна штосьці рабіў на тэрыторыі, аднойчы спазьніўся ў сталоўку, прасіў накарміць, яго адагналі, ён зноўку прасіўся, настойваў. Для такіх людзей ежа — найпершае й найгалаўнейшае. Дык яго ўзялі, „убілі кайданкі” — гэта калі рукі пераціскаюць жалезнымі кайданкамі каля лакця й трымаюць так гадзіну. Рукі становяцца аж чорнымі ад застаялай крыві, а потым кайданкі здымаюць і чалавек аж усцыкаецца ад страшэннага болю. Закінулі яго ў карцэр, патрымалі там два тыдні, пакуль рукі адпухлі, затым выпусьцілі”.

Такім самым шляхам праз двор мы вяртаемся назад у адміністрацыйны будынак. Адчуваньняў шмат. Жалезныя дзьверы, лязганьне засоваў, звон ключоў і скрогат калідорных кратаў — гэта ўсё моцна дзейнічае на псыхіку нават такіх як мы „экскурсантаў”.

Ад астрогу няма перасьцярогу — так казалі нашыя продкі. Туды, тым болей сёньня ў сучаснай Беларусі, можа патрапіць кожны з нас. Польская сістэма зьнявольленьня перабудоўваецца згодна з міжнароднымі стандартамі ўтрыманьня вязьняў. Працэс, які пачаўся ў 1989 годзе разам са зьменай камуністычнай улады, пасьпяхова ідзе наперад.

У беларускай пэнітэнцыярнай сістэме засталіся ўсе рысы, закладзеныя ў яе яшчэ ў сталінскія часы, калі жыцьцё чалавека не каштавала нічога, нават і ламанага граша.

У зьнявольленьні сядзяць такія самыя людзі як і мы, якія патрабуюць элемэнтарных правоў і ўмоваў існаваньня. Неразуменьне гэтага беларускімі ўладамі моцна б’е па маральнасьці ўсяго грамадства.